

V članku, ki sem ga napisal po vojni v Jugoslaviji (Fonda, 2000), sem se osredotočil predvsem na to, kaj vojna po svojem zaključku pušča v psihi. Poleg tega sem orisal tudi nekatere hipoteze o mehanizmih psihičnega delovanja, ki se sprožijo v času vojne. V pričujočem prispevku želim nadalje razviti prav slednjo temo: kako se posamezniki v vojni znajdejo prežeti in preplavljeni s psihično dinamiko svojih skupin, ki so tragično ujete v boj na življenje in smrt.

To kratko popotovanje med domišljijo in resničnostjo se bo upam izkazalo za koristno, če ne drugače vsaj kot spodbuda za nadaljnje razmišljanje.

Mentalno delovanje v vojni

Izgleda, kot da nas je za nevarne okoliščine evolucija opremila z nekakšnim *vojnim mentalnim delovanjem*, ki do neke mere sovpada s *paranoidno-shizoidno pozicijo (PS)*. Znotraj te upravljanje fantazij, tesnob, obramb in splošnega odnosa do sebe ter drugih služi preživetju vrste oziroma skupine (in posledično posameznikov, ki jo sestavljajo). Vsekakor se *PS* kaže kot najbolj primerna za vojne razmere.

To pa ne velja za *depresivno pozicijo (D)*. Zanja je tudi v kontekstu skupin značilna večja definicija mej sebstva, zaradi česar se posameznik veliko bolj zaveda lastne edinstvenosti, kar zelo omeji pripravljenost na tveganje ali žrtvovanje svojega življenja za dobrobit skupine. V poziciji *D* je mogoče jasneje občutiti svojo separiranost od drugih in obenem tudi sorodnost oziroma empatičen odnos s sočlovekom, tudi z nasprotnikom. Tako doživljanje nasprotnika kot *sebi podobnega* pa je mogočna ovira pred tem, da bi ga lahko ubijali. K temu pripomorejo tudi občutki krivde, ki se v *D* poziciji krepijo, medtem ko so v *PS* do nasprotnika odsotni.

Ko grozi vojna, ustvarja to čezmerne čustvene obremenitve, zaradi katerih skupine ne zmorejo več kontejnirati in lajšati tesnob svojih članov, ampak jih lahko ščitijo le z razcepljanjem, zanikanjem, idealizacijo-demonizacijo ter nenehno uporabo projekcijske identifikacije. Z drugimi besedami, skupini ne ostane drugega, kot zdrs s pozicije *D* na pozicijo *PS*. Verjetno je rigidno vkopavanje v *PS* tudi obramba pred še globljo, dezintegrativno regresijo v smeri zmede in nerazlikovanja (Bleger, 1967a), katere posledica je lahko poraz skupine ter s tem razpad tiste niše, v kateri je obstoj posameznikov edino mogoč. To bi lahko pojasnilo istočasen pojav skrajno rigidnih paranoidnih ideologij, saj so intenzivni preganjalni občutki lahko obramba pred katastrofalnimi tesnobami.

Nevzdržnost pozicije *D* na eni strani in katastrofalne tesnobe na drugi, silijo posameznike, da vse bolj regresirajo in se *osvobajajoče* zatapljajo v obrambno narcistično *PS pozicijo*. Posamezniki se v *PS* skupini počutijo mnogo bolj združeni-ziliti in varni, saj je v njej občutek kohezije vse močnejši. Ob soočanju z nevarnostjo se skupina poveže na način, ki skorajda spominja na prvinsko biološko reakcijo.

¹ Članek je bil objavljen v italijanščini v *Psiche* 2016, 2: 579-596 in v angleščini v *Rom.J. Psychoanal.* 2017, 10 (2): 96-110.

V času ko se skupina burno zateka v *PS* pozicijo in se ta utrjuje, postane za kritičnega posameznika vztrajanje v zrelejši, a osamljeni in nemočni poziciji *D*, vznemirjujoče in neznosno.

Ob intenzivnejšem opuščanju pozicije *D* pride do kolapsa *potencialnega prostora* in širitve konkretnega mišljenja na račun simboličnega mišljenja; *mišljenje* začne nadomeščati vzgib po *delovanju*. V takih okoliščinah lahko razcepljanje, zanikanje, idealizacija in projekcijska identifikacija znatno popačijo podobo tako zunanje kot notranje realnosti. V poziciji *PS* je razcepljanje oziroma ločevanje na dobro ter slabo postavljeno v prvi plan in postaja izrazitejše kot meja, ki ločuje subjekt od objekta. Skupina zanika svoje negativne dele oziroma jih projicira v nasprotnike, obenem pa zanika njihove pozitivne dele.

V poziciji *D* so meje sebstva bolj definirane. To velja tudi za interakcijo sebstva s skupino, zato je posameznik avtonomnejši in lažje ter svobodnejše razmišlja. V poziciji *PS* pa fragmenti projekcijske in introjekcijske identifikacije rušijo meje ter silijo člane skupine k asimilaciji s skupinskim razmišljanjem. V psihah posameznikov vse bolj prevladujejo psihične vsebine skupine, ki so izrazito konkretne. Do tega prihaja kljub temu, da teh vsebin ego oziroma ustrezno simbolno mišljenje ne preverjata. Posledično so posamezniki vse bolj zlit v skupino, saj meje postajajo šibkejše, zlivanje s skupino pa močnejše.

V konflikt vpleteni objektni svet je zveden na *slab-demoniziran-skupinski-objekt* in *dober-idealiziran-skupinski-objekt*. Del slednjega se čuti tudi posameznik, ki se zaradi homogenizacije in »zlitvene kohezije« le stežka diferencira. Zdi se, da izgubo znatnega dela mentalne avtonomije posameznika nadomesti večja udeležnost v identiteti skupine. Do usodne privlačnosti med posameznikom in skupino prihaja, ko oslabljeni *jaz* nadomešča okrepljeni *mi*. V končni fazi postane boj zase in boj za skupino bolj ali manj eno in isto. Pravzaprav je bolj čaščena identifikacija s skupino, saj »žrtvovanje za dobrobit skupine zagotavlja junakom nesmrtnost v skupinskem spominu«. V takšnem kontekstu se izvaja tudi vojaško urjenje, saj je zmožnost za bojevanje v poziciji *D* občutno manjša.

Ti obrambni mehanizmi služijo ustvarjanju podobe povsem zlobnega sovražnika, do katerega ni mogoča kaka libidinalna investicija. Zato postane nasprotnik lahko tarča brezmejne destruktivne agresije. Libido se lahko potem pojavi le v sadistični, perverzni obliki, ki destruktivnosti doda užitek in jo s tem poudari, namesto da bi jo blažila.

Posledično posameznik nima več nič skupnega z nasprotnikom, ker se mu ta kaže le kot izključno negativen, saj mu prek masivne projekcije pripiše tudi lastno negativnost in ga dokončno razčloveči. Kjer ni več ničesar skupnega, tudi empatija ni več mogoča: subjekt ne čuti več nasprotnika kot *sebi podobnega sočloveka*, in ga torej *prepoved ubijanja ne štiti več*. Pravzaprav postane ubijanje nasprotnikov družbeno dovoljeno in hvalevredno dejanje. Paranoidna tesnoba sprevrča lestvico vrednot. Prevladuje skrb za lastno preživetje, sposobnost skrbeti za drugega-nasprotnika pa izgine. Reparacija do nasprotnika postane celo nekaj obsojanja vrednega. V takih okoliščinah destruktivnost zadobi tako dostojanstvo, kakršnega bi si v času miru sploh ne bilo mogoče zamisliti, izginjanje občutka krivde pa odpira vrata vse strašnejšim zločinom.

Moč, s katero skupina v poziciji *PS* vsiljuje svoja stališča posameznikom, lahko pojasni, zakaj se toliko poštenih in prisebnih ljudi (mnogo več, kot smo kasneje pripravljene priznati) pusti zapeljati ali pa vsaj nevtralizirati in zмести mogočni magnetni privlačnosti, ki jo ustvarjajo ekstremne paranoidne pozicije, kot so bile komunizem, fašizem ali nacizem. Te tri ideologije so imele v preteklem stoletju neverjetno moč na mišljenje in čustvovanje ljudi. Le redki so se jim zmogli upreti; nekateri tako, da so se neomajno oklepali opozicijskih ideoloških prepričanj, drugi pa zaradi tega, ker so bili izvrženi iz paranoidnih skupin.

Ko se skupina povezuje, ponavadi izključi oziroma napade vsakogar, ki se ji ne pokori v celoti, saj v njej ni več prostora za strpnost in različnost. Grožnja z izključitvijo, ki vse drugačno oziroma drugače misleče identificira-asimilira s sovražnikom, izhaja iz paranoidne sheme *vse ali nič*, kar se v skupini razume kot *z nami ali proti nam*. Zaradi tega se je izjemno težko umestiti v vmesni nevtralni prostor med dvema paranoidnima skupinama, ki sta v konfliktu. Če v tovrstnih ekstremnih situacijah se ne istovetimo s kako skupino, izgubimo tudi možnost, da bi paranoidne reakcije skupine uporabljali kot obrambo pred našimi lastnimi paranoidnimi reakcijami (Jacques, 1955).

Paranoidna in izkrivljajoča shema *vse ali nič*, v svoji skrajni obliki vodi tudi k sprejemanju ideje žrtvovanja lastnega življenja. Če ne moremo doseči *vsega* – torej zmage nad nasprotnikom in njegovega uničenja – potem *nič* – poraz in dezintegracija naše skupine – prikaže življenje kot neznosno. Vmesne situacije niso možne (za razliko od pozicije *D*, kjer ni tako). Tudi za skupino življenje posameznikov izgubi svojo vrednost in žrtvovanje določenega števila svojih članov postane relativno enostavno. Skupina jih z lahko pošlje v boj tudi v brezupne situacije, česar si v poziciji *D* sploh ne bi mogli zamisliti. Ob povečevanju prezira do smrti se pa pripravljenost na boj poveča.

Dandanes lahko eno izmed tovrstnih skrajno paranoidnih regresij najdemo v določenih oblikah fundamentalizma, na primer v dejanjih islamističnih samomorilskih napadalcev. Zanje bi lahko dejali, da predstavljajo obupan in brezupen poskus ohranjanja neke arhaične kulture (in skupine znotraj nje), ki ji je usojeno neizogibno izginotje, v kolikor bi se ji ne uspelo prenoviti in se prilagoditi zahtevam časa. Znotraj okvira *vse ali nič* se zdi, da samouničenje zastopa izjavo: »Kultura naše skupine v današnjem svetu ne more preživeti. Zato je treba vse uničiti, saj na obzorju ni nikakršne sprejemljive prihodnosti«. Primerljiv scenarij se je odvijal, ko je v zadnjih letih druge svetovne vojne bil poraz nacizma vedno bolj očiten, a je Hitler podaljševal vojno z izrecnim namenom, da uniči Nemčijo. Sile *Wehrmachta*, zlasti tiste na vzhodni fronti, so se v bistvu spremenile v brezupne kamikaze. Ob koncu vojne je prišlo do številnih samomorov celotnih nemških družin in podobno se je dogajalo tudi na Japonskem.

Vrnimo se k poziciji *PS*, ki jo je Melanie Klein izvorno nameravala poimenovati *narcistična*. V kontekstu tukaj obravnavanih skupinskih okoliščin, bi jo lahko povezali tudi z regresijo k narcizmu pri posamezniku, ki se po Freudu (1914) pojavi takrat, ko libidinalna investicija ob nastopu bolezni preneha biti vezana na objekte in se ponovno investira v sebstvo: preokupacijo z objektom nadomesti preokupacija s sebstvom.

Jasno je, da je stopnja in moč te regresivne silnice lahko različna v vsaki vojni in časovnem obdobju v katerem se pojavlja, pa tudi pri vsakem posamezniku. Ko govorim o skupinski regresiji, imam dejansko v mislih povprečno raven, na kateri skupina prvenstveno deluje in v kateri se pojavljajo različne stopnje regresije posameznikov.

Ob tem bi rad opozoril na to, čemur Ogden (1989) pravi dialektično razmerje med pozicijama. Po njegovem mnenju mentalno delovanje določajo nenehne sočasne dialektične interakcije med njima. Tisto, kar se spreminja, pa so le kvantitativna razmerja med njima. Ko torej govorimo o skupini ali posamezniku, ki je v poziciji *PS*, s tem mislimo, da prevladuje delovanje v *PS*, vendar pa je tudi delovanje v poziciji *D* neizogibno prisotno, čeprav je morda včasih omejeno do te mere, da sploh ni več očitno. Zato si velja zapomniti, da tudi takrat, ko smo potopljeni v misli in občutke *PS*, v nas vselej obstaja tudi del, pa čeprav še tako majhen, ki ostaja v poziciji *D* in dojema dogajanje na svoj način. Kasneje se lahko ta del okrepi in ga tudi začutimo. Vendar pa integracija obeh »zgodb«, ki opisujeta tako različno doživljanje istih dejstev ni vselej enostavna, zato se moramo pogosto zatekati k potlačevanju in razcepljanju.

Eminentni primer

Delovanje teh mehanizmov si lahko ogledamo na primeru eminentne osebnosti. Sigmund Freud je 26. julija 1914, tri dni po avstro-ogrskem ultimatu Kraljevini Srbiji in dva dni pred vojno napovedjo, v pismu Abrahamu napisal:

»... prvič v tridesetih letih se počutim kot Avstrijec in sem pripravljen dati še eno priložnost temu ne preveč obetavnemu Imperiju. Vsepovsod vlada odlična morala. K temu veliko prispevata osvobajajoč učinek pogumne izbere in zanesljiva opora Nemčije. – Pri vseh ljudeh je opaziti kar najbolj pristno simptomatično delovanje.« (v: Falzeder E., 2002, str. 264—265).

Kot je znano, je bil Freud pred tem dokaj razočaran nad Avstrijsko monarhijo. To je implicitno prisotno v njegovi uporabi besede: »... prvič« (v smislu: »nikoli prej«) in eksplicitno v besedah: »... ne preveč obetavnemu Imperiju«. Zagotovo se je zavedal, da do monarhije čuti določeno mero agresije. Vendar pa ji je bil naenkrat »pripravljen dati še eno priložnost«. Nenadoma je postal avstrijski domoljub, »se počutim kot Avstrijec«. Identificira se z veliko skupino: »Vsepovsod vlada odlična morala« (vsepovsod torej tudi v njemu samem). Soglaša z vojno napovedjo, ki je »pogumna« in ima »osvobajajoč učinek« ... »pri vseh ljudeh«.

Tu gre za *olajšanje*, ki ga človek začuti, ko opusti boleč konflikt in poskus vztrajanja v poziciji *D* in zdrsne na *PS*, kjer v hipu postane jasno kdo je dober in kdo je slab. Z velikim olajšanjem občuti varnost, saj je zlit z množico »dobrih«, ki se pripravljata napasti »slabe«. Dozdeva se mu, da bi le poraz slednjih lahko obetal lepšo prihodnost. Freud je imel sinove (dele sebe), ki jih je bil v dobro skupine implicitno pripravljen ogroziti z morebitnim odhodom na fronto.

Morda sta bila »osvobajajoč učinek« in »odlična morala« deloma tudi posledica dejstva, da je *preganjalna pozicija (PS)* dejansko delovala kot branik pred katastrofalnimi tesnobami. Monarhističnim režimom, kakršen je bil Avstro-Ogrski imperij, je v resnici grozila *dezintegracija* zaradi njihove vse večje anahronistične neustreznosti na ravni politike, družbe in ekonomije. To pa ni povsem ubranilo pred katastrofalnimi tesnobami niti tistih, ki so upali na njihov konec.

Pojavila se je agresivnost, vendar je bila krivda pripisana drugim. Skupina je tako agresijo lahko v celoti legitimirala. Vsi Avstrijci so soglašali z upravičenostjo vojne napovedi Srbiji. Toda, ali je bila Freudova agresija proti temu svetu – proti njegovemu lastnemu okolju – tako polna krivde in ogrožujoča (povezana s katastrofalnimi tesnobami), da jo je moral usmeriti proti drugim? Srbi, Rusi, Britanci in Francozi prav

gotovo niso bili razlog za razočaranja in frustracije, ki so se nabrale v Freudovem življenju. Vendar pa se preveč zamejimo, če gledamo na to kot na zgolj individualno dinamiko. V opisanih trenutkih je namreč glavno vlogo igrala skupinska dinamika.

Tudi Freud se ni mogel upreti regresivnim pritiskom skupine, čeprav je le malo kasneje spoznal v kakšno past se je ujela Evropa in on z njo.

Gay (1988, str. 347) navsezadnje pravi: »Najbolj nenavadna stvar v zvezi s temi pogubnimi dogodki ni bilo toliko to, da je do njih prišlo, temveč to, na kakšen sprejem so naleteli. Evropejci vseh razredov so enoglasno pozdravili vojno z vnemo, ki je mejila na religiozno izkušnjo. Aristokrati, meščani, delavci in kmetje; reakcionarji, liberalci in radikalc; svetovljani, šoviniisti in partikularisti; kruti vojaki, zaskrbljeni učenjaki in blagi teologi – vsi so si podali roke v borbenem veselju.«

Presenetljivo je, da je do enake regresije množično prihajalo tudi v številnih socialističnih strankah, ki so le nekaj mesecev pred tem ostro nasprotovale kakršnikoli vojni (oziroma jih je bolj zanimala morebitna revolucija): »Delavci se ne bodo pobijali med seboj zaradi dobička kapitalistov!« A je do tega vseeno prišlo. Morda pa so bili tudi sami prestrašeni zaradi katastrofalnih tesnob, povezanih z rušenjem institucij, ki so jih do tedaj preganjale?

Vojna v okljukah psihe

Povezal se bom z idejo Erica Hobsbawma (1994), ki je pojmoval obe svetovni vojni kot dve dejanji *ene same svetovne vojne* – enaintridesetletne vojne – od Sarajeva do Hiroshime². Z začetkom leta 1914 in koncem leta 1991, se je to *kratko stoletje*, kot mu on pravi, zapisalo v zgodovino kot najbolj krvavo stoletje doslej. V njem je zaradi vojn, revolucij, genocidov in nasilnih zatiranj izgubilo življenje 189 milijonov ljudi, skupaj z milijoni ranjenih, pohabljenih, osirotelih, ovdovelih in razseljenih. V *prvem dejanju* je do konca prve svetovne vojne leta 1918 življenje izgubilo 10 milijonov ljudi. V njenem epilogu med letoma 1918 in 1919 je španska gripa pobila še 50 milijonov ljudi, od katerih jih je večina še vedno trpela za posledicami vojne. *Drugo dejanje* oziroma druga svetovna vojna je terjala 56 milijonov življenj. Človeštvo se je pa že pripravljalo na *tretje dejanje*, jedrsko vojno z predvidenimi »megadeath« (milijoni mrtvih), ki naj bi jih po ocenah prineslo. K sreči smo se tej nevarnosti (zaenkrat) izognili in človeštvo je lahko doživelo konec tega kratkega stoletja ter začetek novega. V primerjavi s prejšnjim, se prva četrtina novega stoletja ne zdi niti tako tragična.

Skušajmo si pa predstavljati nekatere fragmente tega, kar se je pojavljalo v človeških psihah v omenjenih enaintridesetih letih vojne, zlasti pri njenih udeležencih.

A. Psihične travme posameznikov

Obe svetovni vojni sta proizvedli izjemno veliko količino psihičnih travm. Dovolj je, da si zamislimo, kaj se je dogajalo v psihi vojaka, ki se je ob napadu pognal iz strelskega jarka in se zagnal naproti skoraj gotovi smrti. Predstavljajmo si psihično obremenitev, ki ji je bil izpostavljen v tistih neskončnih minutah, ko je med oglušujočim streljanjem ter eksplozijami tekkel proti ognju nasprotnikovih strojnic in se pri tem spotikal čez

² Zaradi praktičnih razlogov bom uporabljal tradicionalno razlikovanje: prva svetovna vojna in druga svetovna vojna, čeprav imam v mislih – kot Hobsbawm – enovitost teh dogodkov, in si lahko predstavljam takšno »vojno psihologijo«, ki bi se do neke mere nanašala tudi na obdobje med letoma 1918 in 1939.

mrtve in ranjene. Zelo verjetno pri tem ni imel v mislih nekega specifičnega cilja, ampak se je počutil le kot del črede, ki jo mečejo v žrelo peči samo zato, da se ta zapolni in tako omogoči prehod novih žrtev.

Kolikšen del takšnih trenutkov in občutkov si je mogoče predstavljati, o njih razmišljati, jih predelati in integrirati? In koliko jih ostane zapredenih v kotičkih psihe kot kamen brez oblike? Po koncu vojne so nekateri to poskušali povedati, razumeti in iskati razumevanje pri drugih. Nekateri so celo poskušali pisati knjige spominov in s tem želeli na ta način predelati vsaj del grozot. V oporo jim je lahko bila solidarnost skupine, družbeno prepoznanje skupnega trpljenja. Vendar pa je bistveno preveč travmatičnih vsebin ostalo zavutih v temo in molk, zaprtih v psihe posameznikov in nezavednega polja skupin, brez vsakršne možnosti elaboracije.

To je še zlasti veljalo za »poražence«, ki »niso bili le tiho oziroma utišani, temveč so bili z izjemo primerov, v katerih so jih označevali kot sovražnike, dobesedno izključeni iz zapisane zgodovine in intelektualnega življenja« (Hobsbawm, 1994, str. 16). Lahko bi rekli, da niso imeli pravice biti mišljeni – in morda so s tem ostali tudi brez pravice do lastnega mišljenja.

Akumulacija travmatičnih vsebin, ki jim je podvrženo psihično delovanje posameznikov in skupin v času vojne, je vzrok, da del psihičnega delovanja zakoliči v poziciji *PS*. Zaradi tega v času vojne in po njej težje pride do aktivacije pozicije *D*. Določena področja sebstva se lahko vrnejo na pozicijo *D* le tako, da nepredelane travmatske vsebine z razcepom ločijo od ostalega mentalnega delovanja. Tudi če se tako sebstvo deloma vrne na pozicijo *D*, je vseeno oslABLJENO, saj razcepljenih delov ne more uporabljati. Le predelava razcepljenih delov lahko zagotovi nadaljnje nemoteno psihično delovanje.

Spomnimo se na Ogdenovo misel, da je vsekakor vedno prisoten tudi vsaj delček delovanja integracije *D*, tudi v času ko prevladuje pozicija *PS*. V delu, ki zmore vsaj nekaj bolj zrele integracije v *D*, se začnejo sestavljati tudi bolj realistična in uravnovešena razmišljanja in sodbe o grozotah, ki se godijo. Ker teh vsebin ni mogoče niti izbrisati niti integrirati, so podvržene razcepljanju ter potlačitvi in naposled tvorijo *fragmente skrivnega vzporednega življenja*.

Od renesanse naprej smo priča poglobljanju in širjenju procesa individuacije, ki vključuje vse več plasti evropske populacije. Zaradi tega danes velik del družbe človeško življenje pojmuje kot dragoceno in edinstveno. Ni naključje, da se je vzporedno s tem procesom začelo namenjati več pozornosti vojnim nevrozam in PTSM. Pred tem je ta resna patologija predstavljala le nadležno podrobnost, ki je omejevala funkcionalnost vojaških mas, katere so strategii upravljali. Niso je zdravili, a kaznovali kot bojzljivost in pomanjkanje poguma. Po nekaterih aktualnih statistikah ima zaradi teh težkih psihičnih motenj težave tudi do 50 % borcev. Pri spreminjanju pogledov na pomen tovrstne patologije vojnih travmatskih reakcij, so igrali pomembno vlogo psihoanalitiki, ki so posameznikom posvečali veliko pozornosti že v času med in po prvi svetovni vojni.

B. »Ubijal sem!«

Obstaja vznemirljivo vprašanje. Če je bilo v času *celotne svetovne vojne* med leti 1914 in 1945 ubitih več kot 70 milijonov ljudi, so nujno morali obstajati tudi milijoni ljudi, ki so prve ubili! Toda tega v arhivih in spominih skorajda ne zasledimo. Le redko kdo

je v svojem dnevniku, pismu s fronte, zgodbi, ki jo je povedal doma ali spomnih objavljenih po koncu vojne omenil, da je ubil sovražnika oziroma opisal kaj je občutil, ko je potisnil bajonet v nasprotnikova prsa in strmel v njegove ugašajoče prosoje oči.

Pred več kot stoletjem je Freud v spisu *Totem in tabu* (1913) povzel opazovanja antropologov o zapletenih očiščevalnih ritualih, katerim so se morali podvreči bojevniki nekaterih plemen, po tem ko so ubili sovražnika. Z njimi so poskušali obvladovati tesnobo zaradi kršitve najbolj svetega tabuja – prepovedi uboja. Koliko milijonov kršitev in koliko potrebe po očiščenju, pokori, obvladovanju tesnobe in krivde se je nabralo v tem kratkem stoletju? Vsa ta groza je ostala inkapsulirana kot krogla, ki se je ustavila v možganih. Prav gotovo je ni moč pozabiti v teku celega življenja. Največ kar lahko naredijo ljudje je, da skušajo to grozo potlačiti, ne morejo pa o njej spregovoriti z drugimi ali pa jo predelati. Tako so milijoni ljudi ostali za vselej sami s temi strašnimi bremenami.

To še toliko bolj velja za tiste, ki so storili najbolj okrutna dejanja, zlasti če so bili vanje vpleteni civilisti. Podpore s strani svoje skupine ne morejo dobiti, saj jih ta tudi v primeru, da jih je naročila, potem noče priznati. Storiteli teh okrutnosti pa ostajajo potem popolnoma osamljeni.

Največkrat gre tudi to v razcepljen prostor, v *fragment skrivnega vzporednega življenja*, v katerega so odložene te nevzdržne vsebine. Do katere mere lahko ti medsebojno tako podobni si fragmenti kasneje odzvanjajo v psihičnem prostoru skupine, vplivajo nanj in se prenašajo na prihodnje generacije?

C. Praznine

Leta 1918 se je le vsak tretji francoski vojak vrnil domov živ in zdrav. Četrtnina vseh vpoklicanih študentov iz Cambrida in Oxforda je izgubila življenje v bojih. Med drugo svetovno vojno je največ izgub utrpelo prebivalstvo Sovjetske zveze, ki je bila deležna glavnine nemških napadov. V spopadih je umrlo 80 % vseh ruskih mladeničev, rojenih v letu 1923. Da ne govorimo o prazninah, ki jih je za seboj pustila Shoah!

Kakšen učinek na kolektivno in individualno psiho imajo te neizmerne *praznine*, ki jih je vojna povzročila celim generacijam? *Ne-prisotnost* ogromnih množic pokončanih ljudi še dolgo zatem molče zapolnjuje psihe in prostore preživelih. Kako na skupino deluje vse to žalovanje in občutki krivde, ki jo preživeli čutijo do umrlih?

Zdi se, da se tudi te *praznine* pridružujejo milijonom drugih vsebin povezanih s smrtjo in uničenjem, ki razcepljeno in molče ležijo v *fragmentih skrivnih vzporednih življenj*. Je kot da bi s svojimi vibracijami sestavljali nemi zbor, ki se pretaka v glasbenem ozadju psihičnega življenja skupine.

D. Med razcepljanjem, fragmentacijo in reintegracijo

V nezavedno in *znano-a-ne-mišljeno* odložene nepredelane vojne travme, ki so shranjene v psihah milijonov posameznikov, imajo toliko podobnih ter prekrivajočih se elementov, da se neizogibno širijo po psihičnem delovanju skupine, pri čemer se *moje, tvoje in njegovo* zliva v *naše*. To sicer štiti posameznika, vendar močno pogojuje delovanje, kulturo in zlasti nadaljnji razvoj ter ravnanje skupine (nacije).

Po prvem dejanju svetovne vojne je bilo psihično tkivo skupin popolnoma travmatizirano, zato ni bilo zmožno kontejnirati in nevtralizirati neznosnih psihičnih

vsebin, ki so močno prežemale tako veliko število posameznikov. Njihovo nezavedno je izločalo stisko, ki se je stekala in gnojila mite ter fantazme o skupini-naciji. Skupine-kontejnerji so se zastrupljale in se počasi iznakazile. Masivni nepredelani deli so silili k skrajnim obrambam *PS*, znotraj katerih so posamezniki prek skupnega zanikanja in projekcij navzven lahko čutili olajšanje. Številne skupine se se morale zateči h globoki regresiji v paranoidno pozicijo *PS*, se nekako »psihotizirati« in tako morda reševati pred tem posameznike. Kaj pa če je nekaj take dinamike po koncu prve svetovne vojne prispevalo k začetku druge svetovne vojne?

K splošnemu dvigu temperature je morda dala svoj doprinos tudi katastrofalna tesnoba, ki jo je povzročila dezintegracija stoletnih institucij, kot so bili imperiji, monarhije in družbeni redi. Morda bi lahko govorili o prelomih v tistem, kar Bleger (1967b) imenuje meta-ego, nečemu sorodnemu sproščanju energije, ki ga povzroči premikanje tektonskih plošč. Lahko si predstavljamo, da so pri *vsakem prehodu iz ene razvojne faze v drugo* prisotne določene agresivne silnice, ki v omenjenih premikih etablirane strukture fragmentirajo, razrušijo kar ni več ustrezno. Nekateri fragmenti niso več uporabni in propadejo, nekateri so ponovno vgrajeni v novo, ki nastaja, druge pa je treba prilagoditi novim potrebam ter jih integrirati v nove, drugačne, konsistentne in bolj primerne strukture.

V kolikor je klima dovolj svobodna, takšna kot jo na primer najdemo v demokratični skupini (lahko bi dejali v poziciji *D*), potem interakcija med novimi, porajajočimi potrebami in preteklimi fragmenti kontinuirano ustvarja primernejše agregacije-integracije, ki nato evolvirajo kljub morebitnim ponavljajočim se krizam in zmešnjavam. Takšne krize so običajno manj nasilne, saj nenehno prilagajanje skupino varuje pred katastrofalnimi eksplozijami-fragmentacijami-krvavimi revolucijami.

V rigidni obrambni strukturi (ki je fiksirana v poziciji *PS*), se zdi takšna evolutivna interakcija dokaj težka oziroma skoraj nemogoča. Tu lahko pritisk, ki ga ustvarjajo nezadovoljene oziroma nakopičene potrebe, doseže nevarno eksplozivno jakost. Takrat lahko bolj ali manj destruktivna fragmentacija (revolucija ali vojna) ponovno sproži mehanizem restrukturiranja, ki ga je skupina prej krotila z rigidno paranoidno obrambo. Zdi se, da v absolutnih monarhijah in diktaturah, kjer dominira *PS*, ni prostora za razvoj. Namesto njega običajno prevlada poskus ohranjanja sedanjega stanja. Ko zaradi prevelike količine potlačenih potreb grozi kolaps sistema, se pozicija *PS* okrepi in skuša tako nadzorovati rastočo katastrofalno stisko. Videti je kot, da monarhistični oziroma diktatorski režimi že od samega začetka nosijo v sebi svoje neizbežno uničenje.

Med prvo svetovno vojno smo bili priče razpadu tako skupinskih kultur kot institucij (imperijev). Ker jih je vojna resno travmatizirala in psihotizirala, niso bile zmožne iz svojih preteklih fragmentov tvoriti nič drugega kot le »pošastne integracije«. Dejansko so po letu 1918 na oblast prišle skrajno agresivne in okrutne totalitarne diktature (komunizem, fašizem, nacizem). Čeprav so izhajale iz različnih ideoloških kontekstov, jim je bilo skupno prepričanje, da je tudi smrt več milijonov ljudi sprejemljiva, če preživeli s tem dosežejo obljubljeni zemeljski raj. Z izjemo Francije in Anglije so evropske demokracije praktično izginile. Ob tem pa ne gre pozabiti, da sta ta dva imperija v zatonu lahko velik del lastne agresije še vedno prenašala in udejanjala v svojih kolonijah.

Ponovno je vzniknila paranoidna ideja, da »vojna očiščuje nacijo«. Fašizem in nacizem sta v pripravah na novo vojno takoj pričela s ponovnim oboroževanjem in

militarizacijo, sovjetski komunizem pa je v tridesetih letih 20. stoletja svoj neverjetno uničevalni bes sprostil nad lastnimi ljudmi. Te iz morja krvi rojene »pošastne integracije«, ki so neizogibno vodile v (samo)uničenje, so bile polne preganjalne in katastrofalne stiske ter neobvladane uničevalnosti.

Med drugo svetovno vojno je dejansko prišlo do uničenja večjega števila teh integracij (ostale so izginile do konca *kratkega stoletja*). Kot rečeno, je videti da je bilo samouničenje v te ideologije vtakano že od samega začetka: paranoidna zapoved »vse ali nič« – bodisi popolna zmaga ali poraz in samouničenje (kar je bilo še zlasti očitno pri nacizmu). Vmesna pozicija (*D*) ni bila mogoča. Tudi za komunizem se zdi, da je odraščal s tempirano bombo v svojih temeljih, saj po eksploziji leta 1991 ni od njega ostalo skorajda nič.

Integracija po drugi svetovni vojni je izvirala iz precej večjih travm in je zato nosila potencial za resno psihotično uničevalnost, katero je jasno predstavljala možnost termonuklearne vojne. Vendar pa je vsaj na videz prišlo do čudeža: grožnja popolnega uničenja je doživela svoj vrhunec, istočasno pa se je zamrznila v času *hladne vojne*. Morda tudi zato, ker si v »day after« ni bil nihče niti hipotetično zmožen predstavljati vsaj malenkostno svetleše prihodnosti? Mogoče je prevladal zdrav strah? Je človeštvo po katastrofah obeh svetovnih vojn spoznalo svoj uničevalni potencial in ga vsaj deloma odložilo na stran? Ali pa so morda desetletja uničevanja končno pripeljala do poskusa reparacije? Kakorkoli že, ni bilo več množic, ki bi kričeče pozivale k vojni in okoliščine so bile drugačne: na eni strani groza pred popolnim uničenjem, na drugi pa širitev demokracije (pozicije *D*) v kateri je več osveščenih posameznikov, ki se bolj zavedajo dragocenosti lastnega obstoja in jih ne mika, da bi se žrtvovali v imenu dvomljivih ideologij. Podarjenih nam je bilo tako 70 let relativnega miru. Glede na vse večjo hitrost trenutnega razvoja, je to kar dolga doba.

Vezuv je zadnjič izbruhnil leta 1944. Ali se pod površjem kuha in pripravlja nekaj tako usodnega kot v času Pompejev? Nihče ne ve, koliko časa bo trajal mir, preden bodo divje vzniknile nove potrebe, ki bodo zahtevale nadaljnje dezintegracije, na podlagi katerih se bo sprostil prostor za nove, primernejše integracije.

V resnici seveda nenehno prihaja do zelo tragičnih, čeprav vseeno manj katastrofalnih dezintegracij v lokalnih vojnah in ekonomskih krizah. A zdi se, da se uresničuje potreba po pomembni novi integraciji. Gre za integracijo, ki temelji na popolnoma novi in neobičajni sestavi (računalniki, internet, globalizacija, nove ekonomske oblike, nova razporeditev moči itn.). Kakšna bo? Zgodovina gre svojo pot, in čeprav ljudje vztrajno verjamemo svoji vsemogočni iluziji, da smo razkrili tenčico, ki skriva delovanje sveta, nas nepričakovani zapleti in preobrati nikoli ne nehajo presenečati. Prav ta presenečanja nam zarisujejo obrise popolnoma novih scenarijev, za katere lahko le upamo, da niso apokaliptični.

Bibliografija

BLEGER, J. (1967a): *Symbiose et ambiguïté*; PUF, Pariz, 1981, str. 99. (Symbiosis y ambigüedad, estudio psicoanalítico. Editorial Paidós, Buenos Aires, 1967).

BLEGER, J. (1967b): Psychoanalysis of the Psycho-Analytic Frame; v: *Int J Psychoanal*, let. 48, str. 511—519.

- FALZEDER, E. (2002): *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham 1907-1925*; Karnac, London, str. 264—265.
- FONDA, P. (2000): La paura dell'immagine di sé dopo la Guerra [The Fear of one's own image after the war]; v: *Psiche*, VII (1), str. 129—140.
- FREUD, S. (1913): Totem and Taboo; v: *SE XIII*, Hogarth Press, London, str. 39.
- FREUD, S. (1914): On Narcissism: An Introduction; v: *SE XIV*, Hogarth Press, London, str. 82.
- GAY, P. (1988): *Freud. A Life for Our Time*; Anchor Books, New York, 1989, str. 347.
- HOBBSBAWM, E. (1994): *Il secolo breve* [Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991; Pantheon Books-Random House, 1994.] BUR, Milano, 1997, str. 16, 34.
- JACQUES, E. (1955): Sistemi sociali come difesa contro l'ansia persecutoria e depressiva. Contributo allo studio psicoanalitico dei processi sociali; v: *Nuove vie della psicoanalisi*, [New Directions in Psychoanalysis. Tavistock Publications, 1955], Il Saggiatore, Milano, 1966, str. 609—610.
- OGDEN, T.H. (1989): *Il limite primigenio dell'esperienza*; [The Primitive Edge of Experience. Jason Aronson, 1989], Astrolabio, Rim, 1992, str. 25—26.